

Kiss Károly:

A közgazdaságtan emberképe¹

Homo sapiens (homo faber), homo oeconomicus, homo sociologicus, homo ludens; az antropológia és a társadalomtudományok az embert többféleképpen határozzák meg. Tanulmányomban röviden áttekintem, hogy a közgazdaságtan fő árama és különböző irányzatai milyenek tekintik az embert, mit gondolnak és feltételeznek róla. Röviden kitérek az emberi természetre és viselkedésre is.

Homo oeconomicus – a racionális ember

A főáramú (neoklasszikus) közgazdaságtan feltételezése szerint a gazdasági szereplők racionálisan viselkednek. Természetesen ezt nem úgy érti, hogy minden ember és minden gazdasági szereplő minden helyzetben racionálisan viselkedik, hanem egy olyan posztulátumnak tartja, amely jól hasznosítható a modellek építésében és koncepciók alkotásában.² Racionalitás alatt a hasznosság maximalizálását értjük. De a fogalom nem egyértelmű; a játékelmélet ismeretében nem definiálható egyértelműen, hogy milyen a racionális viselkedés.³ Szinte megsemmisítő bírálatban részesíti Daniel Kahneman Nobel-díjas pszichológus a közgazdaságtan racionális viselkedésről vallott feltételezését azáltal, hogy feltárja intuitív (általa „gyors”-nak nevezett) gondolkodásunk jelentőségét, sajátosságait és szisztematikus hibáit és torzításait. „Hajlunk rá, hogy egymástól elszigetelve kezeljük a problémákat, ráadásul ... a kerethatások miatt döntéseinket a döntési helyzetek másodlagos jellemzői alakítják.” Továbbá, mert „...túlzott bizalmat vetünk vélt tudásunkba ... és képtelenek vagyunk a maga teljességében felismerni tudatlanságunkat és a bennünket körülvevő világ bizonytalanságát. Hajlamosak vagyunk túlbecsülni a világ működésével kapcsolatos tudásunkat, és alábecsülni a véletlen szerepét.”⁴

Ez a feltételezés, és az erre épített elmélet és gazdaságpolitika a 2008-as válság idején látványosan megdőlt. Az amerikai jelzáloghitel-válság előzménye az volt, hogy mivel az ingatlanárak hosszú ideje emelkedtek, egyre többen adósodtak el ingatlanuk terhére, a bankok pedig felelőtlenül és tömegesen adták a kölcsönöket. Amikor pedig az ingatlanárak növekedése megállt, sőt visszafelé fordult, és nőtt a munkanélküliség és a bérek stagnáltak, a nehéz pénzügyi helyzetben lévők megpróbálták gyorsan megszabadulni kölcsönük fedezetétől, és a túlkínálat az ingatlanpiacon tömeges csődökhöz vezetett.

¹ Előadás az ELTE által 2015. március 13-án rendezett Dialógus 2015 konferencián. Megjelent a konferencia kötetében. ELTE BTK 2015, szerk. Pintér Tibor.

² Lásd erről: Mellár, 3.2. – 3.3. pont. A feltételezés később Herbert Simon nyomán korlátozott racionalitásra finomodott.

³ Móczár, 15. és 25. old.

⁴ Kahneman, 21-22. old.

Az esetnek súlyos elméleti következményei vannak (azzal együtt, hogy a válság során a mikroökonómia másik alapfeltételezése, a „hatékony piacok elmélete” is megdőlt).⁵ A makroökonómia építménye is megroggyant és az addig használatos DSGE (Dynamic Stochastic General Equilibrium) modellek, melyeket a nemzeti bankok is alkalmaznak gazdasági előrejelzéseik során, használhatatlanná váltak...)⁶

Akerlof és Shiller kritikája a főáramú közgazdaságtannal szemben

A két Nobel-díjas közgazdász már 2009-ben, a válság második évében könyvet írt a nagy felfordulás okairól: *Animal Spirits – How Human Psychology Drives the Economy and Why It Matters for Global Capitalism* címmel.⁷ Kifejtik, hogy motivációink csak részben racionálisak, válaszaink pedig szintén csak részben gazdasági jellegűek. Ha ezeknek fele-fele arányt tulajdonítunk és egy mátrixon ábrázoljuk, az emberi tevékenységnek csak egynegyede tartozik a gazdasági racionalitás körébe, háromnegyed részben nem-racionális motivációkra nem-gazdasági válaszokat adunk. Ugyanakkor a főáramú közgazdaságtan életünk minden vonatkozásában a gazdasági racionalitást szeretné érvényesíteni. Na, ebben kellene változást elérni!

Az ösztönember – a keynesi gazdaság emberképe

Ezzel mindjárt el is érkeztünk a másik emberképhez. A ciklikusság a gazdasági folyamatok jellemzője, a közgazdaságtan főként „konjunktúraelmélet” címen foglalkozik a jelenséggel. (Legismertebb művelői: Aftalion, Wicksell, Hayek, Schumpeter, és Hicks; a hosszútávú, a technológiák változásához kapcsolódó ciklusok vizsgálatát Kondratyev nevével szokták összefüggésbe hozni.) Ezúttal én most *Keynes* válságelméletét fogom röviden ismertetni.

Keynes felfogásában az elégtelen kereslet játssza a központi szerepet, ezt pedig a likviditás-preferenciára vezeti vissza,⁸ amely mögött *irreducible* (azaz csillapíthatatlan) információhiány és bizonytalanság áll. Keynes érvelésében a végső ok az emberi természetben keresendő, *a bennünk rejlő állati ösztönökben*⁹. Amikor biztonságban érezzük magunkat, a gazdaság stabil, magabízóan eladósodunk, új vállalkozásokba kezdünk, költekezünk. De ha a gazdaság lefelé menő ágba kerül, mindennek az ellenkezőjét tesszük, túlreagáljuk, megrémülünk (lásd:

⁵ A „hatékony piac” megfogalmazás Eugene Fama-tól ered, és azt kell érteni alatta, hogy a piaci árak minden szükséges információt tartalmaznak – ami a válság során megint csak tévedésnek bizonyult.

⁶ A válság és a közgazdaságtan témájáról lásd: Kiss Károly: A közgazdaságtan esendősége, és mihaszna válság idején.

A közgazdaságtan művelői azonban hajlamosak inkább azt mondani, hogy csupán az bizonyosodott be, hogy rendkívüli esetekben (válságok, sokkok) a főáramú közgazdaságtan nem képes a helyzetet kezelni, de „békeidőben” továbbra is bízhatunk benne. A probléma az, hogy szerintem ezek a válságok és sokkok a hibás elméletekből következő hibás gazdaságpolitikának tudhatók be.

⁷ A könyv magyarul 2011-ben jelent meg.

⁸ Jelentése: a jövedelmeket a jövedelem-tulajdonosok nem költik el teljes mértékben, egy részét jobban szeretik likvid pénzeszközökben, mint lekötött tőkében látni.

⁹ Az „*animal spirits*” kifejezést fordíthatjuk finomabban, lelki tényezőknek is.

csordaszellem, nyájszellem). És már itt is vagyunk a ciklikusságnál. Ezzel magyarázza a válságot Robert E. Rubin ismert amerikai pénzügyi szakember is, korábban Clinton pénzügyminisztere, vagy Robert Shiller, 2013 Nobel-díjasa.¹⁰

Érdemes megállni egy pár szóra az információhiánynál: miért van információhiány és bizonytalanság – különösen az információs társadalom adat-özöne (*big data!*) közepette? Nézzük David Colander magyarázatát, aki a válság idején az egyik legtöbbet idézett amerikai közgazdász volt. Szerinte az igazán komplex jelenségek leírására nincs megfelelő matematika. „Komplex, dinamikus, nem lineáris egymásba ágyazott modellekre lenne szükség, sok heterogén szereplővel, sőt, ágens-alapú egymásba ágyazott modellekre. Ezek a modellek azonban csak arra lennének képesek, hogy megerősítsék a jövőbeli fejlemények megjósolhatatlanságát és legfeljebb a válság jellegét magyarázhatnák, de nem az okát és a bekövetkeztét. A DSGE csak egyfajta mikroökonomián alapult; többféle mikromegalapozást kellett volna figyelembe venni, és ráadásul egyszerre. A komplex rendszerekről alkotott modellek viszont nem adhatnak határozott gazdaságpolitikai válaszokat.”¹¹

A számítástechnikai új fejleményei lehetővé teszik, hogy a modellezők az egyetlen kritériummal (racionális viselkedés) jellemzett szereplők helyett különféle tulajdonságokkal és célokkal jellemezhető gazdasági szereplőket vegyenek figyelembe. Ezt nevezik *agens-alapú modellezésnek*. Ily módon már jóval differenciáltabb feltételezésekkel lehet élni és az eredmények is sokrétűbbek, de Colander változatlanul szkeptikus. Értékelése szerint a gazdaság alakulása változatlanul kiszámíthatatlan és előrejelezhetetlen, csupán a gazdaságpolitika jut ezáltal hasznos részeredményekhez.

Vajon alaptermészetünk-e az önzés?

A klasszikus közgazdaságtannak az az alaptétele, hogy az egyéni önzésekből alakul ki a közjó, még létrejötte előtt megszületett: Mandeville – *A méhek meséje* című könyve illusztrálta ezt a gondolatot.¹² Az önérdet Adam Smith alapító atya tette meg a közgazdaságtan alapeszméjévé. *A nemzetek gazdagságáról* írt könyve mellett másik fő műve *Az erkölcsi érzések elmélete*, és az önérdet követését csak egy alapvetően erkölcsös társadalomban tartotta elfogadhatónak. Smithet ugyan tévesen tartják a láthatatlan kéz kitalálójának, de – munkásságának kettős jellege miatt – ő nyitotta meg az utat ahhoz a felfogáshoz, hogy a piacon egyszerre részt vevő önérdet és erény szétválasztható. Smith piacképe „erkölcsileg szabad zóna” volt, és ezzel utat nyitott a láthatatlan kéznek is.

Thomas Hobbes, az angol felvilágosodás filozófusa „természeti állapotában” szintén önző, sőt vérengző lénynek tartja az embert (lásd híres mondását: ember embernek farkasa).

Az evolúció hajtóereje a természetes kiválasztódás, az életképesebb egyedek életben maradása. De az evolúció nem csak harc, együttműködés is. Richard Dawkins-szal szemben

¹⁰ A ciklikusság ellenszere az anticiklikus gazdaságpolitika, amelyet először a bibliai József alkalmazott: a hét bő esztendő termésének egy részét félre kell tenni, hogy ha majd jönnek a szűk esztendők, legyen mit enni.

¹¹ Colander, 2. old.

¹² Mint ismeretes, Kenneth Arrow cáfolja a tételt.

az evolúcióbíológusok meghatározó része a csoportos evolúciót ugyanolyan fontosnak tartja, mint az egyéni; köztük Edward O. Wilson hangyaszakértő, akit korunk legnagyobb biológusának tekintenek. Az emberi természet valójában egy folyamatos, az egomániától a mártíromságig tartó skálán helyezhető el. Az egyéni szelekció szülte az önzést, a csoport- és rokonszelekció az együttműködést és együttérzést; bűnös tulajdonságaink az egyéni szelekcióra, erényeink a rokon- és csoportos szelekcióra vezethetők vissza.

A főáramú közgazdaságtan tehát az embert racionálisan viselkedő, önző lénynek tekinti. – Mindkét feltevés téves.

Homo sociologicus – a társadalomba beágyazott ember

A főáramú közgazdaságtan legrégebbi és legjobban kidolgozott alternatívája az *intézményi közgazdaságtan*. Ez az irányzat az emberi természetet nem öröknek, hanem változónak tekinti, melyre az intézmények (jogrendszer, szokások, értékrend, kapcsolatok, társadalmi közeg) hatnak. Ősatya az amerikai Thorsten Veblen, aki a közgazdaságtant összekapcsolta a szociológiával és pszichológiával (John Stuart Mill hasonló szintézist hajtott végre); az intézményi közgazdaságtanra azóta is az interdiszciplinaritás jellemző. További ismertebb képviselői: Buchanan, Coase, North, Ostrom, valamennyien Nobel-díjasok. Az intézményi feltételek súlyára tapintott rá Ralph Dahrendorf, amikor az átalakuló volt szocialista országokról azt mondta, hogy „Egy politikai rendszert hat hónap alatt le lehet váltani, egy gazdasági rendszert hat év alatt át lehet alakítani, a társadalmihoz hatvan év kell.”

Az intézményi közgazdaságtan emberképe a *homo sociologicus*, az az ember, akit a társadalmi intézmények, normák és szokások kondicionálnak. Ennek megfelelően az ember társadalmi kapcsolatait, ízlését, értékeit tartja meghatározónak gazdasági szempontból. (Ebből kifolyólag az intézményi közgazdaságtan jelentős szerepet tulajdonít a viselkedési gazdaságtannak.)

Kitérő: Az emberi viselkedésről

A közgazdaságtan szempontjából alapvető jelentősége van annak, hogy az emberi viselkedés mennyire determinált, mennyire kiszámítható. Móczár József egyenesen azt állítja, hogy „a fundamentális magatartási minták” tették lehetővé a közgazdaságtan axiomatikus megalapozását. Ezért – folytatódik a gondolat – a közgazdaságtannak is, mint minden más társadalomtudománynak, a pszichológia az alapja.¹³

Az „*evolúciósan stabil stratégia*” kifejezés az evolúcióbíológiából ismert fogalom, mely viselkedési mintáink eredetére vet fényt.¹⁴ Azt jelenti, hogy az állatok viselkedését az adott helyzetre szabott öröklött sémák irányítják. Egy adott helyzetben (pl. rivalizálás, vagy megtámadtatás) többféle viselkedés, reakció is lehetséges, a legjobbat választó egyedek

¹³ Móczár, 11. old.

¹⁴ Leírását lásd pl. Dawkinsnál (98-102. old.).

lesznek a túlélők, és a faj az ezzel a tulajdonsággal rendelkező egyedek utódai mentén szelektálódik. Biológiai lények is vagyunk, ennél fogva magatartásunkat, viselkedésünket gyakorta határozzák meg öröklött sémák, „evolúciósan stabil stratégiák”.¹⁵

Az elmúlt századot az a meggyőződés hatotta át, hogy az ember formálható. Jellemvonásaink és viselkedésünk környezetünktől és neveltetésünktől függenek. A feltételek megváltoztatása, a helyes ösztönzők és nevelés eléri a várt eredményt. (Lásd Pavlov kutyáját.) Ebben a felfogásban gyökerezik a *behaviourizmus*, mely különösen Amerikában szerzett jelentős befolyást. A behaviourizmus az individualizmussal összekapcsolódva azt az érzetet keltette és táplálta, hogy minden lehetséges, minden csak rajtunk múlik.

Ezzel szemben már korábban fenntartásokat fogalmaztak meg híres tudósok, köztük *Konrad Lorenz*. *A civilizált emberiség nyolc halálos bűnében* ezt írja: "Az az áldemokratikus dogma, amely szerint minden emberi magatartásforma tanulás útján alakul ki, egyre inkább elhallgattatja a természetes jogérzékét és táplálja a parttalan tolerancia veszélyes irányzatát. ...a szociális magatartás mind nevelési, mind genetikai eredetű rendellenességei csak igen szűk határok között ellensúlyozhatók." (Lorenz egyébként – és az idézett mondatban erről van szó – a kora-gyermekkori bevéődésnek a genetikával azonos szerepet tulajdonít; ő a későbbi nevelés hatásosságát vonja kétségbe.) "A mai eltorzult liberális demokrácia egy lengés holtpontjának felel meg. Az ellentétes holtpontra – amit az inga nemrégiben ért el – található Eichmann és Auschwitz, az eutanázia, a fajgyűlölet, a népiirtás és a lincsjog" – folytatódik az idézet.¹⁶

A humán genom szekvenálása óta egyre többet tudunk meg tulajdonságaink, hajlamaink genetika háttéréről, alapjairól. Ezzel párhuzamosan gyengülnek azok az ideológiák és nézetek, miszerint az emberi természet tetszés szerint formálható, alakítható, hogy a környezet és a nevelés lehetőségei határtalanok. Fontos azonban kiemelni, hogy a genetikai sajátosságok nem determinációk, hanem csak hajlamosítanak egy-egy sajátosságra.

A viselkedési közgazdaságtan és a játékelmélet magatartásunk számos jellemzőjét felfedte. Jelentős adalék ehhez *Kahneman* már említett elmélete a gyors, azaz intuitív, automatikus és a lassú, megfontolt, erőfeszítést igénylő, ellenőrzött gondolkodásról. Ezek ismerete elősegíti a döntéshozatal megértését és a hatékony gazdasági eszközök és feltételek megalkotását. (Pl. hogyan érhető el, hogy egy faluközösség ne pusztítsa tovább az őserdőt.) De minél differenciáltabb tudást szerzünk magunkról, annál nehezebb helyzetbe kerülnek a makrogazdasági modellek és a gazdaságpolitika formálói.

Az evolúció mintájára a túlélésért küzdő ember

Azt az irányzatot, amikor a társadalomban a bioszférában érvényesülő törvényeket kívánják alkalmazni (vagy látják megvalósulni), elítélőleg *szociáldarwinizmusnak* nevezik. (Ennek

¹⁵ Csányi Vilmos egész munkássága arról szól, hogy milyen mértékben vannak jelen viselkedésünkben az állati ösztönök és magatartásformák (humánétológia).

¹⁶ Lorenz, 23. old.

legismertebb képviselője Herbert Spencer). Mégis, a legutóbbi válságból való kiútkeresés során hasonló elméletek születtek. Andrew Lo amerikai közgazdász az ökoszisztémák működésének analógiájára képzelte el a gazdaságot. (A gazdasági szereplők a különféle fajok, - a hedge-fundok pl. a ragadozók – a verseny a természetes kiválasztódás, stb.) Ilyen modell azonban nem építhető fel, mert a bankok, vállalatok nem hajlandók elárulni viselkedési szándékaikat, azaz stratégiájukat. Ebbe a vonulatba tartozik, hogy pl. Mervyn King, a Bank of England elnöke zoológusokkal készítette fel a bank tisztviselőit, és ökoszisztéma-analógiákkal próbálták megvilágítani a gazdasági szereplők viselkedését.¹⁷

A természeti környezetbe ágyazott ember

Az a számtalan sok társadalmi és környezeti probléma, melyet a gazdaság teremt, részben arra vezethető vissza, hogy az embert alapvetően önző lénynek tartjuk, és olyan gazdasági rendszereket működtetünk, melyek szinte kizárólag erre a tulajdonságára épülnek. Továbbá: világszemléletünk feje tetejére állt. Az egészséges felfogás a gazdaságot a társadalom részének tekinti, amely viszont egy szélesebb entitás, a természeti környezet része. Gazdaságkorban¹⁸ mind a társadalom, mind a természet a gazdaság részévé vált, annak van alárendelve.

Az ökológiai közgazdaságtan kiindulópontja a fenntarthatóság: a természeti környezetet nem szabad eltartóképeségén és megújuló képességén felül terhelni. Az ember harmóniában él a természettel, betartja a fenntarthatóság határait. Fogyasztását korlátozza, a gazdaságtól nem mennyiségi, hanem minőségi eredményeket vár. Gazdaság-társadalom-természet egészséges viszonyát Polányi Károly fejtegette *A nagy átalakulás* c. könyvében. Az ökológiai közgazdaságtan legismertebb művelői Herman Daly és Robert Costanza.

Az irányzat egy lágyabb, jóval szélesebb körben elterjedt és elfogadott változatát „környezetgazdaságtannak” nevezzük. Ez az irányzat nem a természet elsődlegességéből indul ki, hanem optimalizálja gazdaság és természeti környezet viszonyát. Legismertebb nemzetközi képviselője David Pearce volt, a környezetgazdaságtan hazai tanításának bevezetése Kerekes Sándor és Szilágyi János nevéhez fűződik.

Az ember mint „fogyasztó” és a boldog ember

A neoklasszikusok szétválasztották a *homo oeconomicus* színterét, a gazdaságot a *homo sociologicus* tevékenységi területétől, a szociológiától. E tudományos „fejlődésnek” az utolsó, végzetes lökést a XX. század elején megjelenő pozitívizmus adta, mely minden értékítéletet száműzött a közgazdaságtanból. Ily módon az eredetileg a boldogságot kereső és az emberi kapcsolatokra és érzelmekre építő diszciplínából az emberi igényeket az anyagi javakra és hasznosságra redukáló tudományt alakítottak ki.¹⁹ A főáramú közgazdaságtan azt feltételezi,

¹⁷ Lásd erről: Kiss Károly, 43-44. old.

¹⁸ Czákó Gábor szóhasználata.

¹⁹ Lásd erről Bruni és Zamagni könyvét.

hogyan az ember a gazdasági sikerektől, az anyagi javak fogyasztásától lesz boldog; az emberre mint fogyasztóra tekint. Az alternatív közgazdasági irányzatok azonban kimutatták, hogy az egy főre jutó nemzeti termék és a megelégedettség, a boldogság összefüggése nem olyan szoros, mint gondolnánk. A hosszabb távú idősorok szerint bizonyos jövedelmi szint fölött a megelégedettség, a boldogság lassabban nő, az összefüggés egy logaritmikus görbével írható le.²⁰ Életkörülményeink különböző elemei nem egyformán befolyásolják megelégedettségünket, az immateriális javak nagyobb szerepet játszanak. Mindez nagymértékben függ a vallott értékektől, világnézetünktől, kulturális hagyományainktól. (Ezért tekinti ellenségnek a fogyasztói társadalom ideológiája a vallást és a hagyományos értékrendet.)

Az önzetlen ember – a keresztény gazdaság emberképe

A XX. századi angolszász dominancia azzal járt, hogy a közgazdaságtanban is az angol-skót felvilágosodás eszmerendszere vált uralkodóvá. Egy nemrégiben megjelent kitűnő könyv a civil gazdaságról (szerzői az olasz Bruni és Zamagni) azonban rádöbbenett, hogy a közgazdaságtant nem csak angolszászok művelik. A XVIII. századi itáliai felvilágosodás és közgazdasági iskola merőben más eredményeket produkált. Az elsősorban Antonio Genovesi nevéhez köthető irányzat (aki egyébként Adam Smith kortársa volt) a piacot – az itáliai polgári humanizmus hagyományát követve – olyan intézménynek tekintette, ahol a polgári erények, a kölcsönösség és egymás tisztelete játszották a fő szerepet. Ez a felfogás a katolikus egyház gazdaságról vallott nézeteinek alapja.

Bruni és Zamagni részletes javaslatokat adnak, hogyan építhető fel és használható a piac, mely visszafogadja emberi természetünk jobbik felét, a kölcsönösséget és az önzetlenséget. A piac átalakítása során az egyenértékek cseréjéből (amikor a tranzakció csak akkor jön létre, ha mindkét fél „teljesít”) át kell lépnünk a kölcsönösségbe. Ekkor az ügylet az esetben is megvalósul, ha a másik fél tudja, hogy pillanatnyilag nem képes teljesíteni, de szándékában áll, vagy pedig szivességünket harmadik személynek viszonzozza. Ez egyben a gazdaság humanizálásának az útja. A munkanélküliség például jelentősen mérséklődne, ha megszüntetnénk a munka és a munkahely közötti intézményi korlátokat, s ezáltal kielégíthető lenne a gondozási szolgáltatás és a házimunka iránti kereslet. Az új gyakorlat és megvalósítás hordozói a civil társadalmi és non-profit szervezetek, szövetkezetek, a szegények bankjai és hasonlóak. Bruni és Zamagni hangsúlyozott tétele, hogy a kívánt társadalmi formációhoz nem a *piac* visszaszorításán, hanem *humanizálásán* keresztül vezet az út. Létezik tehát egy olyan közgazdaságtan, amelyben szerepet kap a személyesség, a kölcsönösség, az érzelem, amely a gazdasági kapcsolatokat nem személytelenül, eszközként kezeli.

²⁰ Sőt, az Easterlin paradoxon szerint egy főre jutó nemzeti termék és boldogság között nincs is összefüggés.

Összegzés

A főáramú közgazdaságtan az embert önző és racionális lénynek tekinti, aki a fogyasztásban, az anyagi javakban találja meg a boldogságot. Ez az ember ugyanakkor ösztönlény is (keynesizmus), a nyájszellem vezérli, vakon megy a többiek után, ami tömeges túlreagálásokhoz vezet, és ami miatt a gazdaság örökké úton van két szélső pont között.

A főáramú (klasszikus, neoklasszikus) és a keynesista közgazdaságtannal szemben jelentkező irányzatok másképpen tekintenek az emberre. Az intézményi közgazdaságtan az ember társadalmi beágyazottságát hangsúlyozza és a körülmények által kondicionálnak tekinti. Az ökológiai közgazdaságtan a társadalmi beágyazottságot kiegészíti a természetbe ágyazottsággal és a boldogság fő összetevőjének az immateriális javakat tartja. A keresztény gazdasági tanításban az emberi kapcsolatokon és az önzetlenségen van a hangsúly, a másik ember nem eszköz, hanem cél, a profit pedig nem cél, hanem eszköz.

Az ember az evolúció terméke, emberré válásunkban az egyéni és a csoport- és rokonszelekciónak egyaránt szerepet játszott. Ennek megfelelően olyan gazdasági rendszert kell létrehozunk, amely teret ad a csoportevolúciónak során kialakult tulajdonságaink, jobbik énként érvényesülésének is. Az emberi magatartás részben determinált, ezért kiszámítható. A sokféle viselkedési minta azonban nem teszi lehetővé, hogy azokra a makrogazdaság jól működő modelljét építsük fel.

*

Tanulmányom megírásához jelentős segítséget adtak a Móczár Józseffel folytatott beszélgetések.

Néhány forrásmű:

Akerlof, George A., Robert J. Shiller: Animal Spirits. Avagy, a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban. Corvina 2011.

Bruni, Luigino – Stefano Zamagni: Civil gazdaság. L'Harmattan, 2013. (Ismertetésem a Kovász 2013 tavasz-tél számában jelent meg: <http://kovasz.bkae.hu/2013/civilgazdasag.pdf>)

Colander, David: The Economics Profession, the Financial Crisis and Method. web, 2010. <http://sandcat.middlebury.edu/econ/repec/mdl/ancoec/1038.pdf>

Csányi Vilmos: Az emberi természet. Vince Kiadó, 1999.

Dawkins, Richard: Az önző gén. Kossuth, 2011.

Dialógus 2015. ELTE BTK 2015, szerk. Pintér Tibor. (Az ELTE által 2015. március 13-án rendezett konferencia előadásai.)

Kahneman, Daniel: Gyors és lassú gondolkodás. Hvg könyvek, 2013.

Kiss Károly: A közgazdaságtan esendősége (és mihaszna válság idején). web, 2011.
<http://kisskaroly.x3.hu/gazdasagelmelet/valsag-es-gazdasagelmelet-teljes.pdf>

Lorenz, Konrad: A civilizált emberiség nyolc halálos bűne. Cartaphilus 2001, vagy web:
<http://users.ininet.hu/ike2/vegyes/lorenz.pdf>

Mandeville, Bernard: A méhek meséje. Helikon 2004.

Mellár Tamás: Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások. Akadémiai, 2015.

Móczár József: Fejezetek a modern közgazdaságtudományból. Akadémiai, 2008.

Wilson, Edward O.: Die soziale Eroberung der Erde – Eine biologische Geschichte des Menschen. C. H. Beck, München, 2012